

J.G. RIETKERK

De Stille Kracht*

J.H.C. van Zanen**

Inleiding

Aan de hand van drie thema's wil ik de betekenis van Mr. J.G. Rietkerk voor het liberalisme in het algemeen en de vvd in het bijzonder schetsen.

De gereformeerde achtergrond van Rietkerk is een eerste steeds terugkerend thema. Het verklaart zijn harde werken, neiging tot detailzucht, taaië terriërachtige gedrevenheid en bescheidenheid. Want: het hoort nu eenmaal zo, wat ik doe is niets bijzonders.

De sociale bewogenheid van Rietkerk geldt als thema nummer twee. Zij komt tot uitdrukking in zijn deskundigheid op het terrein van de sociale verzekeringen, zijn vroege aandacht voor de (on)betalbaarheid daarvan, het staatssecretariaat op Sociale Zaken en een directeurschap sociale zaken bij het vno. Zijn sociale bewogenheid uit zich eveneens in Rietkerks pleidooien voor een ombudsman en zijn betrokkenheid bij minderheden.

Tenslotte beschouw ik als een derde thema, het vermogen van Rietkerk om persoonlijke, politieke en maatschappelijke verhoudingen scherp te kunnen analyseren en te voorzien. Het maakt hem mogelijk een belangrijke intermediaire rol te spelen binnen de vvd ('concertmeester', 'ombudsman' en 'regisseur' van de vvd) en daarbuiten. Het helpt hem bij de moeilijke

---

* 'De stille kracht' is de titel van een boek van Louis Couperus uit 1900. Over de stille kracht daaruit de volgende passage: '...het onuitzeggbare: dat wat schuilt in de grond, wat sist onder de vulkanen, wat aandonst met de verre winden mee, wat aanruist met de regen, wat aandavert met de zwaar rollende donder, wat aanzweeft van wijd uit de horizon over de eindeloze zee...'. (editie L.J. Veen, Ede 1980, p. 206).

** Het verhaal is mede gebaseerd op gegevens van en persoonlijke gesprekken met mevrouw J.E. Rietkerk-Zwiers, J.J. van Aartsen, mevrouw M.E.Th. Bins, Dr. W.A. van den Berg, Drs. J. Boersma, mevrouw R. Dijkman, Th.H. Joekes, J.P.W. Kelder, Mr. F. Korthals Altes, Drs. R.F.M. Lubbers, Prof.Mr. J.H. Prins en H. Wiegel.

onderhandelingen als minister van Binnenlandse Zaken met de ambtenarenbonden. Het inspireert hem tot een voortreffelijk verhaal over de tijdgeest in 1978. En doet hem de lange politieke crisis van 1972 en 1973 voorzien.

Aan de hand van deze drie thema's illustreer ik Rietkerks rol binnen de vvd en daarbuiten. Ik zal Rietkerk uiteindelijk omschrijven als iemand die zijn kracht in stilte uitoefende. Krachtig, maar op de achtergrond.

Overstap op zoek naar 'ruimte'

Mr. Jacobus Gijsbert (Koos) Rietkerk wordt op 14 december 1927 te Boskoop geboren en brengt een deel van zijn jeugd (de eerste vier jaar van zijn leven) daar en in Lisse door. Hij geniet zijn middelbare schoolopleiding op het Christelijk Lyceum in Haarlem (diploma HBS-B in 1946), doet staatsexamen Gymnasium-bèta (1947) en studeert rechten in Leiden.

Rietkerk is geen liberaal-van-huis-uit. Hij groeit op in een gereformeerd AR-stemmend milieu, waar met enthousiasme over politieke onderwerpen wordt gediscussieerd. In Lisse is zijn vader voorzitter van de AR-kiesvereniging. Rietkerk is een aantal jaren lid van de Arjos, de jongerenorganisatie van de Antirevolutionaire partij en staat kandidaat voor de gemeenteraad.

Gedurende en vooral ook na zijn studie ontwikkelt zich bij de jonge Rietkerk een meer liberale maatschappijbeschouwing en levenshouding. Hij neemt op een bepaald moment bewust en nadrukkelijk afscheid van zijn gereformeerde en kerkelijke achtergrond. Zijn gereformeerde achtergrond en de situatie thuis – hij kwam uit een kleinbehuisd gezin van 12 kinderen – heeft hem zijn hele leven doen zoeken naar ruimte in de meest ruime zin van het woord.

Soms wekte Rietkerk de indruk over een zekere steilheid en afstandelijkheid te beschikken. Hij was geen uitbundige vrolijkheid. Bulderend lachen deed hij niet dagelijks. Er zijn mensen die hier nog steeds zijn calvinistische inborst in menen te herkennen.

Rietkerk was gehuwd met J.E. ('Liesbeth') Zwiers. Zij waren klasgenoten. Het echtpaar Rietkerk had drie kinderen: twee dochters en een zoon. Rietkerk over zijn vrouw: 'Mijn vrouw geeft me enorm veel ruimte. Ik ontspan me uitstekend door allerlei huiselijke karweien op te knappen, wat in de tuin te werken of iets op te schilderen. Handenarbeid te doen, iets wat binnen twee of drie uur resultaat oplevert. Dat is voor mij een geweldige ontspanning, omdat je in de politiek op langere termijn werkt. Van zeilen komt niet veel meer. Daar moet ik een hele dag voor uittrekken en dat lukt haast niet'. (Uit *Vrijheid en Democratie* van 24 maart 1981.)

Na zijn rechtenstudie te hebben afgerond, is hij van 1953 tot 1956 achtereenvolgens werkzaam in de advocatuur (in de avonduren), bij de christelijke emigratie centrale en is hij juridisch medewerker van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

Uit zijn periode als advocaat in het begin van de jaren vijftig de volgende anekdote van Rietkerk: 'Het betrof een heel simpele zaak, in Dordt. Een man had met een scherp voorwerp gestoken en was voor mishandeling tot drie weken gevangenisstraf veroordeeld. Ik moest hem pro deo in hoger beroep verdedigen. Een week cel, als een misdadiger, erger kon hem niet overkomen, dat was een schandvlek voor de familie.

Het bleek toen dat hij jarenlang getergd was door een buurman. Hij was hem op een dag op de trap tegengekomen, had toevallig een nagelschaartje bij zich, er volgde een handgemeen, tenslotte een ongelukkige por. Tot ergernis van de advocaat-generaal had ik zeven getuigen gedagvaard, waardoor een jong advocaatje een vol uur beslag op dit hoge college legde. Maar wel ontstond het beeld van een rustige solide man, terwijl de ander zagezgd een etter bleek. Twee weken voorwaardelijk, was de uitspraak. M'n cliënt vloog me om de hals. 't Is zomaar een voorbeeldje uit die juristentijd'. (Uit Elseviers Magazine van 26 november 1983.)

Van 1959 tot 1967 is Rietkerk werkzaam bij het Centraal Sociaal Werkgevers Verbond (cswv), onder meer als secretaris. Tijdens zijn hierop aansluitende Kamerlidmaatschap blijft hij adviseur van het cswv. Van zijn voorne- men ooit een proefschrift te schrijven over het détournement de pouvoir, is nooit iets gekomen.

Tweede Kamerlid

Rietkerk wordt voor het eerst lid van de Tweede Kamer op 23 februari 1967. Hij blijft het tot 27 juli 1971. Hij is opnieuw Kamerlid van 22 januari 1973 tot 31 augustus 1973 en tenslotte van 11 september 1974 (als opvolger van H.J.L. Vonhoff, die tot burgemeester van Utrecht is benoemd) tot 3 november 1982. Van 19 december 1977 tot 24 augustus 1981 is hij voorzitter van de vvd-fractie.

In Vrijheid en Democratie van 17 maart 1967 zegt het Kamerlid Rietkerk: "t Is nog wel even wennen hoor. Ik moet hier in deze doolhof m'n weg nog wel vinden. Die groene banken zitten toch aanzienlijk beter dan een kerkbank'¹.

Rietkerk is tijdens zijn Kamerlidmaatschap korte tijd medewerker van het dagblad 'Het Vaderland'. Is dit de verklaring voor het feit dat hij tijdens het fractievoorzitterschap regelmatig in Vrijheid en Democratie uitvoerige en

inhoudelijk sterke commentaren schrijft? Het gaat hem kennelijk gemakkelijker af, dat schrijven.

Nevenfuncties

Naast zijn werk bij het cswv is Rietkerk secretaris van het Nederlands Genootschap van Bedrijfsjuristen geweest en veel later, in zijn laatste periode als Kamerlid, is hij commissaris bij enkele bedrijven (Boele scheepswerf, de firma De Vries in Barneveld en het bouwbedrijf Koops).

Rietkerk is bovendien jarenlang curator geweest van het wetenschappelijk bureau van de vvd, de Prof.Mr. B.M. Teldersstichting. In en buiten deze laatste functie heeft hij regelmatig over sociaal-economische onderwerpen gepubliceerd². Hij werkte mee aan een aantal geschriften van de Teldersstichting, bijvoorbeeld aan 'Sociale Zekerheid, Nu en Morgen' (1976, geschrift 28) en aan 'Arbeid, een studie over de plaats van de arbeid in de maatschappij van morgen' (1977, geschrift 31). Tijdens de discussies bij de voorbereiding van de laatstgenoemde publicatie blijken Rietkerks traditionele opvattingen waar het betreft het arbeidsethos.

'Democratie op maat'

In 'Liberalisme in de Jaren Tachtig' (1978, geschrift 32) schrijft Rietkerk over een ander onderwerp, naar wat hij noemt de 'Democratie op maat'. Daaruit het volgende citaat: 'Democratie is in. Wie zich politiek geen democraat wil noemen is een outcast die zo snel mogelijk uitgerangeerd moet worden. Nationaal en internationaal. Democratie betekent immers dat het volk zelf moet kunnen bepalen door wie het geregeerd wil worden . . . De complexiteit van onze samenleving maakt het niet eenvoudig deze gedachten om te zetten in, voor directe praktische toepassing, overal geschikte medezeggenschapsmodellen . . .'. 'Willen wij waar maken, dat juist vanuit een liberale maatschappijvisie ernst wordt gemaakt met gerechtvaardigde medezeggenschapsverlangens, dan lijkt een eerste opgave, dat wij gaan werken aan variabele blauwdrukken voor de verschillende samenlevingsverbanden . . . Liberalen willen een pluriforme maatschappij waarin werknemers, zelfstandigen, bestuurders, hoogleraren, kapitaalverschaffers, verpleegsters en politieagenten als gelijkwaardige deelnemers hun bijdragen leveren en zoveel mogelijk bij functies passende rechten en ontplooiingskansen krijgen. Niet via verplichte confectiestructuren, maar door de uitbouw van een democratie op maat'.

Een vitaal onderdeel van de democratie op maat is voor Rietkerk het instituut van de ombudsman. Sinds kort hangt er in het gebouw van de Nationale Ombudsman een plaquette ter nagedachtenis aan Rietkerk, met de tekst: 'pleitbezorger voor de Nationale Ombudsman'. De plaquette wordt op 29 januari 1987 in aanwezigheid van vele genodigden onthuld door mevrouw Rietkerk ter gelegenheid van het eerste lustrum van het bestaan van de Nationale Ombudsman. Bij deze gelegenheid noemt Prof.Dr. J.F. Rang Rietkerk 'de geestelijke vader van de huidige Wet Nationale Ombudsman'. Niet alleen als Kamerlid maar ook als minister van Binnenlandse Zaken heeft Rietkerk zich voor het instituut van de Ombudsman ingezet. Al in het eerder aangehaalde eerste interview van Rietkerk als Kamerlid noemt hij zijn streven naar het aanstellen van een 'ombudsman ter bescherming van de burgerij tegen de overheid'. Niet voor niets betitelt *Vrijheid en Democratie* van 20 oktober 1981 Rietkerk als de 'vvd-ombudsman'.

Als Kamerlid is Rietkerk op 3 februari 1971 woordvoerder van de vvd-fractie bij de bespreking van de Nota Ombudsvraagstuk. Rietkerk zegt ondermeer: 'Ik meen dat het doel van die ombudsman is een verdere bescherming van de burger tegen onheus overheidsop treden, maar ook een rechtvaardiging en een verduidelijking van het hoe en waarom van het overheidsop treden'. Rietkerk dient tijdens het debat een motie in. Een motie die voor het ombudsinstituut in Nederland van grote betekenis zal blijken.

De tekst van de motie luidt als volgt: 'De Kamer, gehoord de discussies over de nota inzake het Ombudsvraagstuk; overwegende, dat het gewenst is te komen tot de aanstelling van een ombudsman, die een band met het parlement heeft; overwegende, dat de ombudsman, teneinde ook het vertrouwen van de burgers te verkrijgen, in de uitoefening van zijn functie geheel onafhankelijk dient te zijn en zijn werkzaamheden over een zo breed mogelijk terrein van overheidsop treden dient uit te kunnen strekken; overwegende, dat de meeste conclusies van de nota met deze uitgangspunten in overeenstemming zijn, doch dat de conclusies III en IV wijziging en aanvulling behoeven; overwegende, dat het met name gewenst is dat ieder zich met een klacht over de vervulling van de overheidstaak rechtstreeks tot de ombudsman kan wenden en dat een parlementaire zeef daarbij onnodig en ongewenst is; overwegende, dat het voorts gewenst is dat de ombudsman, ook zonder dat bij hem een klacht is ingediend, op eigen initiatief een onderzoek kan instellen; overwegende verder, dat de competentie van de ombudsman zich in beginsel

ook tot het door de lagere openbare lichamen gevoerde bestuur moet kunnen uitstrekken, doch dat overwegingen van praktische aard ertoe kunnen nopen in de eerste tijd met het onderzoeken en beoordelen van het bestuur van de centrale overheid te volstaan; overwegende, dat het in de conclusies III en IV ten aanzien van deze punten beperkingen zijn opgenomen die – mede gelet op de ervaringen ter zake in het buitenland – een goed functioneren van het instituut van de ombudsman in de weg kunnen staan; spreekt als haar oordeel uit de conclusies III en IV in bovenaangeduide zin gewijzigd dienen te worden; nodigt de Regering uit op basis van de aldus gewijzigde conclusies van de nota thans zo spoedig mogelijk een wetsvoorstel tot aanstelling van een ombudsman in te dienen, en gaat over tot de orde van de dag³.

Rietkerk weet als minister van Binnenlandse Zaken in de ministerraad tegen alle bezuinigingen en andere bezwaren in voor elkaar te krijgen, dat het beginselbesluit wordt genomen om de bevoegdheden van de Nationale Ombudsman tot de lagere overheden uit te breiden⁴. Een goed voorbeeld van zijn doorzettingsvermogen.

Staatssecretaris van Sociale Zaken

In het kabinet-Biesheuvel wordt Rietkerk staatssecretaris van Sociale Zaken (van 28 juli 1971 tot en met 19 april 1973). Tijdens zijn staatssecretariaat is hij in het bijzonder belast met aangelegenheden de sociale verzekeringen betreffende. Hij is op sociaal-economisch terrein al jarenlang de rechterhand van Geertsema. Om met Lubbers te spreken: 'Rietkerk had een goed ontwikkelde sociale antenne', en met Korthals Altes: 'Rietkerk wist een brug te slaan naar de sociale politiek'. Bij zijn benoeming schrijft A.W. Abspoel: 'Hij gold in de Kamer terecht als een der meest deskundige afgevaardigden op dit terrein'⁵.

In het kabinet-Biesheuvel is Rietkerk staatssecretaris van Sociale Zaken bij minister Drs. J. Boersma⁶. Boersma heeft een positieve indruk aan de samenwerking met Rietkerk overgehouden. Hij noemt hem toegewijd en loyaal. 'Koos Rietkerk staat voor mij voor degelijk en integer. Koos en ik hebben op Sociale Zaken maar kort samengewerkt. Na ruim een jaar was het kabinet-Biesheuvel immers al gevallen. Een jaar is te kort om politiek beleid duidelijk vorm en inhoud te geven. Voor hem was dat jaar evenwel voldoende om respect af te dwingen, zowel door zijn werkkraft en kennis van zaken als door zijn loyaliteit'⁷.

Een illustratie van Rietkerks gevoel voor politieke verhoudingen blijkt bijvoorbeeld uit zijn opvattingen over de kabinetscrisis van 1972. Rietkerk vindt dat Biesheuvel met steun van de overgebleven vier partijen (KVP, ARP, CHU en VVD) gewoon door moet regeren. Het vertrek van de ds'70-ministers Drees en De Brauw acht hij geen reden voor het aftreden. Drees en De Brauw keren immers toch niet in het parlement terug en de ds'70-fractie-voorzitter van dat moment, Berger, is met het optreden van de ds'70-bewindslieden helemaal niet zo gelukkig.

Wat Rietkerk voorstaat gebeurt niet. Biesheuvel ontbreekt het aan lef en velen vinden per se een vervroegde ontbinding en een uitspraak van de kiezers noodzakelijk. Bovendien zou het kabinet met 74 zetels te weinig steun in de Kamer hebben. Rietkerks opvattingen zijn, voor zover ik heb kunnen nagaan, nooit naar buiten gekomen⁸.

Voor het eerst zijn deze opvattingen van Rietkerk min of meer door H.J.L. Vonhoff in *NRC Handelsblad* van 21 februari 1986 aangeduid. 'Als een van de weinigen verzette hij zich ertegen om na de reconstructie van het kabinet-Biesheuvel na het uittreden van de ds'70-ministers over te gaan tot Kamerontbinding en vervroegde verkiezingen. Hij zag de oplossing veel meer in het optreden van een tweede kabinet-Biesheuvel, dat eerst weg zou moeten gaan als er inderdaad een conflict met het parlement zou zijn geweest'.

Stel dat het kabinet-Biesheuvel de rit wél zou hebben uitgezet. Wat dan? Rietkerk heeft scherp gevoeld dat verkiezingen in 1972 – zo kort na die van 28 april 1971 – niets zullen opleveren. Voor Nederland niet en stellig ook voor de liberalen niet. De feiten hebben hem achteraf gelijk gegeven. Nederland wordt voor lange tijd moeilijk regeerbaar, tot uiteindelijk na 163 dagen formieren het eerste – en na later zou blijken ook het laatste – kabinet-Den Uyl tot stand komt. Zonder deelname van de vvd.

Fractievoorzitter in Tweede Kamer

Na zijn staatssecretariaat wordt Rietkerk in 1973 weer lid van de Tweede Kamer om vervolgens voor korte tijd (zestien maanden) directeur te worden bij het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (vno) (1973-1974). De politiek trekt hem toch meer dan het werk bij het vno. Zodra hij kans ziet in de Tweede Kamer terug te keren, doet hij dat. Zijn terugkeer leidt er eind 1977 toe, dat hij tot voorzitter van de vvd-fractie wordt gekozen als opvolger van Wiegel, die als vice-premier en minister van Binnenlandse Zaken naar het kabinet verhuist.

Bij zijn verkiezing tot fractievoorzitter in december 1977 kondigt Rietkerk aan niet slechts als 'tussenpaus' te willen fungeren. Hij wijst erop, dat het in

de vvd een 'goede gewoonte' is dat de fractievoorzitter als politiek leider optreedt. Afgesproken is met fractie en partijbestuur, dat dit ook in zijn geval zo zal zijn. Hij bevestigt dit met zoveel woorden in het eerste interview, dat hij als fractievoorzitter geeft aan Vrijheid en Democratie (20 januari 1978). 'Het is normaal dat de fractievoorzitter tegelijk ook politiek leider van de partij wordt'.

Tijdgeest-rede

Bij het debat over de regeringsverklaring van het eerste kabinet-Van Agt in 1978 houdt Rietkerk een voortreffelijke redevoering. Hij verdedigt het aantreden van het CDA/vvd-kabinet tegenover de oppositionele aanspraak op een tweede kabinet-Den Uyl. De pvda won bij de verkiezingen tien zetels en lange tijd zag het er naar uit dat er wederom een kabinet-Den Uyl zou komen.

Uit Rietkerks rede volgt een korte passage over de tijdgeest en het maatschappelijk draagvlak van het kabinet-Van Agt I. 'Het verdwijnen van het kabinet-Den Uyl is meer dan een incident; het is een afsluiting van een periode. Een periode waarin door de vorige minister-president knap en behendig is gestuurd, waarin door de aftredende bewindslieden veel overhoop werd gehaald, maar ook een periode waarin weinig concreet beleid is gesteld tegenover de uitdagingen die nationaal en internationaal op ons afkomen. Daarom heeft het kabinet dat thans voor ons zit, en dat mijn fractie verwelkomt, veel werk te verrichten. Wij staan voor een periode van heroriëntatie'.

'Het begrip draagvlak is in de mode in de politiek anno 1978. Zo ging het optreden van het kabinet-Van Agt gepaard met een discussie over de vraag, of dit kabinet wel over een maatschappelijk draagvlak zou kunnen beschikken'.

'Sluit een kabinet, zoals het thans voor ons zit, beter aan bij de maatschappelijke fase, die wij ingaan, dan een kabinet dat de heer Den Uyl en de zijnen zo lange tijd van de grond trachten te tillen? Kortweg: welk kabinet past bij de tijdgeest, een kabinet-Den Uyl of een kabinet-Van Agt?'.

'Een blik over de landsgrenzen kan bij de beantwoording van die, voor ons land relevante, vraag helpen. In Engeland en Frankrijk, maar daar niet alleen, woedt een polemiek over de consequenties van het voortdurend toenemende overheidsingrijpen in de samenleving. Men vraagt zich daar af: staan wij niet voor een fatale grens waarvan overschrijding verlies van vrijheid tot gevolg zal hebben. Het gaat om essentiële vragen over de richting waarin de Westerse samenleving gaat'. 'In Frankrijk is deze polemiek verhevigd met de komst van de parlementsverkiezingen in maart. Als wij het slagveld daar in vogelvlicht overzien, staan aan de ene zijde de president van

de Franse Republiek met aan zijn zijde de “nouveaux philosophes” en aan de andere kant de leiders van de partijen die – tot voor kort – het “program commun” onderschreven.

De inhoud van die strijd is van belang en niet – ik zeg dat de heer Den Uyl uit zijn “Vrij Nederland”-interview graag na – de strategie. Inzet van de kant van de niet-collectivisten (om de bestrijders van het Franse links kortweg zo te duiden), is hun overtuiging, dat links zo hartstochtelijk naar vrijheid en gelijkheid van de mensen streeft, dat het hen juist onderworpen maakt. De “nouveaux philosophes”, die aanvankelijk geloofden in de bereikbaarheid van de heilstaat – een aantal hunner stond in mei 1968 op de barricaden – aanvaardden in het huidige tijdsgewricht de realiteit van de feilbaarheid van de mens, diens drang naar vrijheid en derhalve de onbereikbaarheid van linkse idealen zonder invoering van dwang en onverdraagzaamheid. Links kan zijn plannen slechts verwezenlijken door de organisatie van het menselijk geluk, door de collectiviteit. Een fatale grens wordt dan overschreden. Vrijheid verdwijnt’.

Rietkerk maakt ook enkele opmerkingen over de positie van de sociaal zwakkeren in de maatschappij. ‘Iedere zichzelf respecterende partij zal van oordeel zijn, dat het een van de belangrijkste taken van de overheid is hen te beschermen en hun positie waar mogelijk te verbeteren. Ik respecteer volledig indien men dat vanuit de socialistische solidariteitsgedachte of vanuit de christelijke opvatting, dat de overheid het schild voor de zwakken moet zijn, doet. Wij zien die opdracht gebaseerd op ons vrijheids- en verantwoordelijkheidsbeginsel. De volle menselijke vrijheid die wij voor ieder nastreven, is bij niemand zozeer in gevaar als bij de sociaal-zwakkere. Daarom hebben wij in de voorbije periode van economische groei van harte meegewerkt aan de uitbouw van een verantwoordelijk stelsel van sociale voorzieningen, dat zijn weerga ter wereld niet kent.

Maar wij zeggen méér. Wij blijven stellen, dat ook nu van alle burgers gevraagd mag worden, dat zij in de eerste plaats zelf voor hun bestaan verantwoordelijk zijn. Kan dat niet, dan komt de mede-verantwoordelijkheid voor elkaar aan de orde. Wij vinden dat een overheidsbeleid er ook op gericht moet zijn die zwakkeren weer sterk te maken. En één van de allerbelangrijkste sociale plichten van een overheid is, er alles aan te doen dat het aantal zwakkeren en afhankelijken vermindert. Daarom kan en mag niet volstaan worden met het totstandbrengen van goede voorzieningen. De politiek van werkgelegenheid, van sociale en medische zorg, van revalidatie en begeleiding en van onderwijs dient er in al zijn facetten op gericht te blijven de burger weer tot volwaardig, zelfstandig en onafhankelijk functioneren te brengen. Daarbij kan, omdat niet alle mensen engelen zijn, een bepaalde prikkel of dwang niet worden gemist. Ook dat zeggen wij dan’.

Met een voor hem karakteristieke opmerking sluit Rietkerk zijn rede af.

Hij zegt tegen het Kabinet: 'Doe Uw plicht'⁹.

Op deze eerste redevoering als fractievoorzitter in de Tweede Kamer ontving hij goede reacties in de media. Bik schrijft in *nrc Handelsblad* dat het optreden van Rietkerk 'meer structuur en meer diepgang' vertoont dan dat van zijn voorganger. Met succes heeft Rietkerk op dat moment de 'ideologisch-bestuurlijke suprematie' van de socialisten aangevochten. Den Uyl heeft dit later zelf erkend¹⁰.

Net als in 1972 waar het ging om de vervroegde Kamerontbinding, geeft Rietkerk ook hier blijk van een vooruitziende blik. Vanaf 1978 krijgen de sociaal-democraten overal in West-Europa met een terugslag te maken. Het overheidsingrijpen wordt steeds kritischer beschouwd. Veel van hetgeen Rietkerk tijdens het eerste kabinet-Van Agt tevergeefs heeft bepleit, zal pas worden gerealiseerd onder het eerste en tweede kabinet-Lubbers. Maar toch. 'De punten waar Koos Rietkerk voor vocht onder het kabinet-Van Agt zijn vanaf 1982 beleid geworden'¹¹.

Veertig maanden meeregeren: geen gemakkelijke periode

Tijdens zijn fractievoorzitterschap verzorgt Rietkerk zeer regelmatig een commentaar in het partijorgaan van de vvd, *Vrijheid en Democratie*. Daaruit blijkt zijn betrokkenheid bij het wel en wee van de partij en de achterban. Steeds beargumenteert hij zorgvuldig de genomen beslissingen. Voor de vvd is ook de periode 1978-1981 geen probleemloos tijdperk. Zo verslaat Rietkerk het bezinningsweekeinde van de vvd-Tweede Kamerfractie in Wolfheze in 1978 in *Vrijheid en Democratie* van 8 september 1978. Uit de volgende passage blijkt dat er weinig nieuws onder de zon is. Ook in 1978 is in de pers sprake als zou de vvd het cda links willen passeren.

'Met het vasthouden aan goede zaken, ook al noemt men dat conservatief en met het versterken van de verantwoordelijkheid die van de vrijheid het onmisbare spiegelbeeld is en zal blijven. Uit die opstelling volgt voor ons vanzelfsprekend dat we een centumpartij zijn, ons niet tot extreme standpunten moeten laten verleiden, maar een politiek moeten volgen die gekenmerkt wordt door betrouwbaarheid en evenwichtigheid'.

Iets dergelijks zegt Rietkerk op de algemene ledenvergadering van de vvd van 20 april 1978 in Breda: 'Wij zijn niet links. Wij zijn niet rechts. Wij zijn gewoon liberaal. En wij zijn van plan gewoon onszelf te blijven ook. Dat betekent: keihard werken voor het behoud van zaken die naar onze overtuiging het verdedigen waard zijn. En dynamisch datgene verbeteren, waarin onze maatschappij tekort schiet'.

In zijn commentaren verdedigt Rietkerk het beleid van het kabinet-Van Agt-I. Het Kabinet (en Rietkerk) hebben het niet gemakkelijk. Het Kabinet heeft een smalle parlementaire basis (77 zetels) en binnen de fractie van het

CDA bevindt zich een aantal loyalisten. Rietkerk heeft voor deze laatste niet zoveel waardering. 'Het past in deze periode [van economische problemen, JHCvZ] niet wanneer politici zich voornamelijk bezighouden met het spelen van partijpolitieke spelletjes stratego. U kent ze allemaal wel. De heer Van Houwelingen, een jongeling voortdurend op zoek naar de rode bruid. Faber, de man die de jacht opende op zijn eigen lijsttrekker. Goudszwaard, de verlatte loyalist. De Gaay Fortman, de draaier van het rode ivoor'¹².

Bestek '81 moet het hoofd bieden aan de economische malaise waarin Nederland zich op dat moment bevindt. Rietkerk moet voorts opboksen tegen het succes en de populariteit van zijn directe voorganger en heeft een nogal jonge fractie die een partij vertegenwoordigt die regeringsverantwoordelijkheid draagt.

Verhouding met het CDA

De statenverkiezingen van maart 1978 zijn voor de vvd niet erg succesvol, evenmin als de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Europese Parlement van juni 1979. Steeds opnieuw probeert het CDA met de oppositie goede sier te maken door de voorstellen van het Kabinet 'kapot te schieten'.

Na korte tijd met Aantjes als CDA-fractievoorzitter te hebben moeten samenwerken, krijgt Rietkerk na het aftreden van Aantjes (in verband met zijn oorlogsverleden) al snel te maken met Lubbers als CDA-fractievoorzitter. Met de laatste kon hij beter opschieten dan met de eerste. Tijdens een rede op de vvd-partijraad van 23 september 1978 in Amersfoort zegt Rietkerk over het CDA: 'In het CDA heeft men er kennelijk zo nu en dan nog wat moeite mee zich te realiseren dat de samenwerking met de pvdA voorbij is . . . Wij zullen het CDA er niet zwaar over vallen als het soms nog wat nostalgie naar een bij mijn weten voor haar overigens niet zo vrolijk verleden heeft. Maar wij kunnen het niet erg waarderen als men de indruk wekt te zeer met de oppositie stelling te willen nemen tegen dit Kabinet, waarin per slot van rekening ook tien eigen ministers zitting hebben'.

Opvallend is de regelmaat waarmee Rietkerk probeert d'66 bij het beleid te betrekken en probeert te bewegen het kabinet-Van Agt/Wiegel te steunen.

Regeringsfractie en een fractie van nieuwelingen

De vvd is niet langer oppositiepartij. De bewegingsvrijheid is geringer. Rietkerk zegt daarover: 'U moet niet vergeten dat het veel gemakkelijker is je te profileren als oppositiepartij dan wanneer je mede-verantwoordelijk bent voor een beleid dat natuurlijk op compromissen is gebaseerd'. (Interview in Driemaster 29, 1978, 10.)

Rietkerk treft een fractie aan met daarin veel nieuwe mensen (de helft van de fractie bestaat uit nieuwelingen), die in het politieke wereldje wegwijds gemaakt moeten worden. Een anekdote van Ed Nijpels: 'Bij een van de eerste series vragen die ik stelde, ik sprak Koos nog bijna aan met mijnheer, kreeg ik het verzoek hem te volgen naar de Rooksalon van de Tweede Kamer. Vervolgens gaf Koos mij op de hem bekende wijze gedurende anderhalf uur onderricht over alles wat er allemaal aan die vragen niet deugde. Dat ging zelfs zover dat ik dacht dat het einde van mijn politieke loopbaan was genaderd. Totdat Koos zei: maar alles bij elkaar zijn het toch goede vragen, breng ze maar vlug ter griffie'. (Vrijheid en Democratie, 18 maart 1986.)

Aftreden van Andriessen: Wiegel politiek leider?

Of Rietkerk ooit in werkelijkheid het politiek leiderschap van de vvd heeft bekleed, is niet met zekerheid te bevestigen of te ontkennen. In mei 1979 laat mevrouw Smit-Kroes (toen nog staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat) in een interview blijken voor het aanstaande lijsttrekkerschap Wiegel een betere kandidaat te achten. Zij spreekt van 'een signaal van de kiezers dat de vvd onder aanvoering van Hans Wiegel een winnende partij was'. De vvd moest haar sterkste 'kanonnen' in het veld brengen. Het levert Smit-Kroes een reprimande op van de partijleiding. Het hoofdbestuur keurt eenstemmig haar uitlatingen af (Vrijheid en Democratie, 18 mei 1979), maar deze blijven boven de markt hangen en zijn het prestige van Rietkerk niet ten goede gekomen.

Door Rietkerk wordt het opstappen van Andriessen als minister van Financiën als dieptepunt ervaren tijdens het kabinet-Van Agt-I. Rietkerk noemt het in Vrijheid en Democratie van 26 februari 1980 'Jammer, erg jammer'. Hij verdedigt het aanblijven van de vvd-ministers met 'het is gewoon een niet uit de weg gaan van verantwoordelijkheid in moeilijke tijden waarin de spanning tussen het economisch nodige en het maatschappelijk mogelijke in een beleid moet worden omgezet, dat uitzicht op oplossingen biedt. Dit is de lijn die wij met overtuiging hebben gekozen. Dat heeft niets te maken met opportunisme of met tegen heug en meug in willen blijven meeregeren'.

Dan het relaas van Wiegel over deze episode. 'Het kabinet stond op de rand van een crisis, de vvd-ministers voor een zware beslissing. Zouden wij minister Andriessen zijn gevolgd, dan zou het kabinet zijn gevallen. Maanden van besluiteloosheid en bestuurlijke achteloosheid zouden dan het gevolg zijn geweest. In het belang van het land kozen wij voor doorgaan'.

Het lijkt er naar mijn mening op dat op dit moment definitief duidelijk wordt, dat in die tijd het materieel politiek leiderschap bij Wiegel berust. Opnieuw of nog steeds. De mening van Wiegel, aanblijven, is mede-door-

slaggevend, al heeft de vvd in wezen buiten de crisis rond het aftreden van Andriessen gestaan. Zoals zo vaak, is dit vooral een interne CDA-affaire. De verhoudingen binnen de vvd zijn er desalniettemin goed uit af te lezen geweest.

Fractievoorzitterschap gewogen

Vlak vóór de Kamerverkiezingen van mei 1981 luidt de vrij algemene conclusie over Rietkerks fractievoorzitterschap: 'Hij heeft de zaak goed bij elkaar gehouden . . . en dat is niet gering'.

Rietkerk noemt in *Vrijheid en Democratie* (24 maart 1981) in vergelijking met het staatssecretariaatschap en het Kamerlidmaatschap, het fractievoorzitterschap 'het zwaarst, maar ook het meest boeiend. Je moet ervoor zorgen dat je als geheel probeert met je eigen mensen in het kabinet een bepaald beleid te ondersteunen. Dat kost een heleboel coördinatie, maar het is wel een bevredigende zaak, wanneer je dan toch met z'n allen een koers weet uit te zetten. Dat zie ik als het meest belangrijke van het fractievoorzitterschap'.

'Bovendien hadden wij ook wel het probleem dat je wel eens wat moest slikken om deze combinatie CDA-vvd de ruimte te geven om een beleid uit te zetten'. Velen zagen het kabinet-Van Agt/Wiegel het eind niet halen. Nou, het is wél gelukt. Dat heb ik als een van mijn eerste doelstellingen gezien'.

De periode als fractievoorzitter is Rietkerk niet meegevallen. Hij heeft gedacht dat het hem gemakkelijker af zou gaan, dan het hem uiteindelijk blijkt af te gaan. Hij is geen publicitaire krachtpatser, maar hij is niet gebukt gegaan onder Wiegels populariteit. Rietkerk gunt Wiegel die van harte.

Rietkerk vindt het ergerlijk steeds maar over van alles en nog wat ten behoeve van de media onvoorbereid zijn mening te moeten geven. Let wel, zijn mening te moeten geven over bijvoorbeeld dikke rapporten, die hij niet heeft kunnen lezen omdat hij ze net ontvangen heeft. Hij ervaart dat als oppervlakkig. En oppervlakkigheid is hem nu juist zeer vreemd. In *Vrijheid en Democratie* van 20 oktober 1981 is door Wiegel Rietkerks periode als fractievoorzitter getypeerd door te spreken over de man 'die het de afgelopen periode misschien wel het moeilijkst heeft gehad. Een man die alles naar twee kanten moest uitleggen en verdedigen, zowel naar het kabinet als naar de fractie'.

Charisma

In een later interview zegt Rietkerk over zijn periode als fractievoorzitter: 'Ik heb het als een enorme uitdaging gezien. Het was niet eenvoudig, maar geweldig boeiend. Ik zou die periode niet graag hebben gemist. Ik had me tot

doel gesteld dit kabinet-Van Agt/Wiegel de rit te laten uitmaken. Dat dat is gelukt, daar ben ik een beetje trots op.

Aan de andere kant heeft een fractievoorzitter ook tot taak om de achterban geweldig te enthousiasmeren. Ik denk dat ik op dat gebied wat minder kwaliteiten heb dan bijvoorbeeld een Hans Wiegel, die het overigens ook als minister uitstekend heeft gedaan, hoor. Ik heb altijd erg veel op papier gezet. Als je dat opleest, komt dat minder enthousiast over dan wanneer je à l'improviste eens even een nummertje weggeeft'. (Vrijheid en Democratie, 20 oktober 1981.)

Uit Elseviers Magazine van 26 november 1983: 'Ik hield als liberale leider m'n eerste verhaal over de tijdgeest. Het sloeg aan, werd door het parlement positief ontvangen, mijn visie leidde tot publicaties. Maar bij spreekbeurten in het land hoorde men mij liever lik op stuk geven. Men hoorde mij allerbelang . . . , nee, allervriendelijkst aan, maar men veerde pas op als ik over de actuele politiek begon'.

Neiging tot detailsucht

Rietkerks secretaresse tijdens zijn fractievoorzitterschap, Ans Koning, omschrijft hem als volgt: 'Hij is niet iemand die zelf in de schijnwerpers gaat staan. Hij vindt het gewoon zijn plicht om datgene te doen wat er van hem wordt verwacht. Weloverwogen, principeel en oprecht. Hij voelde zich zeer betrokken bij alle problemen, of ze nu groot of klein waren. Verdiepte zich misschien te vaak in details, waardoor de beschikbare tijd in het gedrag kwam'.

Rietkerk duidt zijn belangstelling voor details zelf aan met de opmerking: 'Ik heb er altijd behoefte aan de zaken een beetje fundamenteel aan te pakken'. (Vrijheid en Democratie, 20 oktober 1981.) Een aardig voorbeeld hiervan uit zijn tijd als fractievoorzitter. Eén van de fractieleden schrijft zijn eerste detectiveroman. Een detective die zich op en rond het Haagse Binnenhof afspeelt. Het fractielid vraagt zich af of hij steeds de juiste toon aanslaat en of zijn verhaal 'politiek' kan. Hij vraagt Rietkerk eens een blik in het concept te slaan. Wat gebeurt? Tot de niet geringe verbazing van het fractielid reageert Rietkerk zeer snel. Hij ziet geen bezwaar. Hij blijkt het concept in no time van A tot Z te hebben gelezen en doet bovendien tal van voorstellen tot aanvulling en wijziging. Tot minutieuze verbeteringen van taal- en tikfouten toe. Ongelooflijk en sympathiek. Lachend voegt het fractielid er aan toe: 'Van zijn aanwijzingen heb ik er geloof ik geen één opgevolgd . . . maar dat kon bij Koos'.

Premier Lubbers over Rietkerk: 'Misschien werken ministers wel te hard; dat gold zeker voor deze minister'.

Dictatoriaal optreden?

In Elseviers Magazine van 28 april 1979 wordt gewag gemaakt van het feit dat vice-fractievoorzitter Annelien Kappeyne van de Coppello wegens het 'dictatorschap' van Rietkerk haar parlementaire loopbaan zou willen beëindigen. 'De eigenzinnige liberale tante heeft nogal eens problemen met de rechtzinnige (van oorsprong gereformeerde) liberale mannenbroeder. Rietkerk mist Wiegels elasticiteit, diens charisma (en dat is per definitie samenbindend) en diens talent op het vlak der retorica'.

Vooral in stijl van optreden en karakter verschillen Rietkerk en Kappeyne van de Coppello van elkaar. Maar tot een definitieve breuk heeft dit nooit geleid, al hebben de media dit wel eens willen doen geloven.

Het fractielid Huub Jacobse heeft het anders ervaren. In vergelijking met Wiegel als voorzitter, die de fractie grote vrijheid gaf, was Rietkerk heel anders. 'Bemoeide zich intensief met de kleinste details. Ed van Thijn en ik - we waren burens en reisden vaak samen - maakten ons vrolijk over de opvallende gelijkenis tussen zijn fractieleider, Joop den Uyl, en de mijne, Koos Rietkerk. Beiden afkomstig uit de Arjos, een anti-revolutionair gereformeerd nest, en de onblusbare neiging zich met alles diepgaand te bemoeien. Waarschijnlijk ook de twee leden die van alle onderwerpen veruit het meeste af wisten. Koos de kleurloze werd hij genoemd. Maar hij was consciëntieus en competent'¹³.

Rietkerk was eigenwijs en vasthoudend en dus voor velen lastig. 'Souplesse vormde niet de sterkste zijde van Rietkerk al was hij, paradoxaal genoeg, in menig opzicht een tolerant mens', aldus Mr. B.C.L. Waanders in nrc Handelsblad van 21 februari 1986. Hij kon met eindeloos geduld steeds opnieuw dezelfde argumenten herhalen. Hij speelde graag advocaat van de duivel, maar hij was niet echt storend en boven het gemiddelde vervelend. Hij was integer en fatsoenlijk. Nam niet deel aan en was soms verbaasd over politieke machtsspelletjes. Hij was niet eerzuchtig en zocht zichzelf zelden of nooit. Beschikte over humor, maar een van het droge-twinkelende-oogjes-soort. Was enerzijds lakoniek, vrat zich anderzijds als binnenvetter op en ergerde zich in stilte.

Vice-fractievoorzitter onder Wiegel en Nijpels

Als het tweede kabinet-Van Agt aantreedt, keert Wiegel terug naar de Tweede Kamer. Voor korte tijd, zoals later blijkt. Het is voor Rietkerk geen enkel probleem om als fractievoorzitter terug te treden en zich in dienst van de nieuwe fractievoorzitter te stellen. Het herhaalt zich als in april 1982 Ed Nijpels de nieuwe fractievoorzitter (en politiek leider) van de vvd wordt. Als vice-fractievoorzitter wordt hij onder meer belast met het oplossen van per-

soonlijke 'troubles' binnen de fractie, een functie waar hij bij uitstek geschikt voor is. Hij kan goed luisteren en heeft aandacht voor mensen.

'Je verwacht dat misschien niet meteen van hem, maar als je in de puree zat, als je wilde uithuilen of als je vond dat je slecht behandeld was, nam hij tijd voor je, dan was-ie er op een ontzettend hartelijke wijze', mocht ik optekenen uit de mond van Wiegel.

Nijpels over Rietkerk: 'Een regisseur, bereid om achter de schermen bergen werk te verzetten, maar die de schijnwerpers van de publiciteit meed. En die zich er bovendien niet aan stoorde, zoals menig politicus wél zou doen, als de publiciteit naar anderen ging'. Over de periode dat Rietkerk zes maanden in 1982 als vice-fractievoorzitter onder Nijpels heeft gediend, zegt de laatste: 'Koos was loyaal. Hoe loyaal heb ik mogen ervaren, toen hij me in 1982 zes maanden terzijde stond als vice-fractievoorzitter en mij volwaardig accepteerde als fractievoorzitter. Niet zomaar accepteerde, maar ook een geweldige morele steun betekende in de periode van snelle veranderingen. Die periode toonde des te meer aan, dat Koos niet behoudzaam, maar wel behoedzaam was'. (Vrijheid en Democratie, 18 maart 1986.)

Minister van Binnenlandse Zaken

De benoeming tot minister van Binnenlandse Zaken in november 1982 is door velen 'als beloning voor bewezen diensten' gezien. Rietkerk zelf beschouwt het ministerschap als een kroon op zijn werk. Misschien zou er (nog) meer in hebben gezeten, als hij echt en per se zou hebben gewild. Het vice-premierschap van Van Aardenne is in 1982 geen vanzelfsprekendheid.

De ambtenarenacties van 1983

De meest bekende periode uit Rietkerks ministerschap is die van eind 1983, als Nederland door acties van stakende ambtenaren platgelegd wordt.

Jouke Mulder over minister Rietkerk (van het ministerie van 'stress') in de tijd van de ambtenarenacties eind 1983: 'Hij rookt opvallend veel, nu drie pakjes Caballero per dag, eens kon hij met één toe'¹⁴.

In de periode van de ambtenarenstakingen van eind 1983 is het openbare leven ontwricht. De treinen staken, de bussen rijden niet, het huisvuil wordt niet opgehaald en de PTT stopt het bezorgen van post. Rietkerk botst met de ambtenarenorganisaties over een beoogde korting van drie procent op de salarissen over 1984. Hij verschijnt praktisch zonder wisselgeld aan de onderhandelingstafel. Uiteindelijk is het Rietkerk die aan het langste eind trekt. Typierend voor hem is de uitspraak: 'Je moet het niet dramatiseren. Ik denk

dat Van der Scheur het zwaarder heeft gehad'. (Vrijheid en Democratie, 20 december 1983.) De familie Rietkerk (en de familie Van der Scheur) krijgen een geheim telefoonnummer en extra bescherming van veiligheidsfunctio-narissen.

'Het hoort bij mijn job, ik accepteer dat. Het hoort erbij in emotionele zin. Vervelender is, dat ook mijn gezinsleden bij de dreigementen worden betrokken. Proberen goed te slapen. Dat heb je nodig om niet door de proble-men te worden overheerst, dat je niet tot rust kunt komen. Ik lees mezelf met een detective in slaap, altijd. Na een kwartier ben ik dan vertrokken'.

'De onverzettelikheden van Abraham Kuypers en de nuchterheid van Pieter Oud doorklieven het vertrek', aldus Jouke Mulder.

Tandem Lubbers-Rietkerk onderschat

Van meerdere kanten is mij duidelijk geworden hoezeer de tandem Lubbers-Rietkerk door velen is onderschat. Tijdens hun beider fractievoorzitterschap in de periode van het eerste kabinet-Van Agt hebben zij een goede onderlin-gere relatie opgebouwd. In 1981 vormen zij een tweemans-parlementaire dele-gatie naar Israël. Beiden hebben dat als zeer plezierig ervaren.

De tandem bewijst goede diensten op het moment dat Lubbers onver-wachts en onverhoeds op de televisie Rietkerks onderhandelingspositie bij de ambtenaren eind 1983 nog moeilijker maakt door aan Rietkerks onder-handelingsinzet te tornen. In een solo-actie stelt Lubbers voor op het punt van de salariskorting een half procent terug te nemen. Rietkerk zal, voor zover dat bij hem kon en paste, wel uit zijn vel gesprongen zijn. En zal onge-twijfeld Lubbers op typerende wijze hebben toegesproken, zo van 'was dat nou nodig?' Hun relatie lijkt er niet onder.

Op Binnenlandse Zaken

Als minister van Binnenlandse Zaken is Rietkerk verantwoordelijk voor tallo-ze burgemeestersbenoemingen (in de eerste drie jaar van zijn ambtsperiode mag hij 160 burgemeesters ter benoeming voordragen), het niet doorgaan van de splitsing van de provincie Zuid-Holland en die van de provincie Overijssel. Flevoland wordt wel de twaalfde provincie. Grootschalige gemeentelijke herindelingen worden ook door Rietkerk met succes verdedigd voor Friesland, de Alblasserwaard, de Hoeksewaard en de Krimpe-nerwaard. Vlak voor zijn overlijden aanvaardt de Tweede Kamer voorstellen tot grondwetsherziening, dient Rietkerk nog voorstellen in voor een nieuwe Gemeentewet en accepteert de Eerste Kamer zijn voorstel tot opheffing van het openbaar lichaam Rijnmond. Rijnmond is te duur en in verband met de ruimere mogelijkheden van de Wet Gemeenschappelijke Regelingen over-

bodig geworden.

Daarnaast draagt Rietkerk als projectminister tot 1 januari 1986 een bijzondere verantwoordelijkheid voor de reorganisatie van de rijksdienst. Rietkerk is over de resultaten zelf redelijk tevreden. 'Het aantal externe adviesorganen is in deze Kabinetsperiode teruggebracht van 348 tot 184. Er zijn meer dan 240 interdepartementale ambtelijke commissies doorgelicht, waarvan er zo'n 100 opgeheven kunnen worden'¹⁵.

'Zoals steeds verdedigde de minister van binnenlandse zaken zijn opvattingen rustig en nuchter, goed op de hoogte van de aan hem toevertrouwde materie, zonder vuurwerk en misschien wat formeel', aldus Mr. B.C.L. Waanders in NRC Handelsblad van 21 februari 1986.

Alle informatie wil Rietkerk in zich opzuigen. Het ministerie van Binnenlandse Zaken omvat zoveel terreinen, dat het eenvoudig is er in te verdrinken. Maar Rietkerk maakt zich boos op ambtenaren, als hij door hen niet volledig is geïnformeerd, als hij van iets – al is het een detail – niet op de hoogte is, of iets daarom niet heeft kunnen lezen.

Minderheden

Een terrein uit de ruime portefeuille van de minister van Binnenlandse Zaken, dat zich in de warme belangstelling van Rietkerk mocht verheugen, was de minderhedenproblematiek. Tijdens zijn ministerschap is de Minderhedennota tot stand gekomen, wordt het kiesrecht voor in ons land woonachtige buitenlanders voor de gemeenteraden ingevoerd en komt het overleg tussen het Rijk en vertegenwoordigers van de minderhedenorganisaties op gang. Met één minderheidsgroep heeft de minister wel een zeer bijzondere band: de Molukkers.

Rietkerk-uitkering en -penning

In 1986 is het 35 jaar geleden dat de eersten van een groep van ruim 4000 gezinnen en alleenstaanden naar Nederland zijn gekomen. Onder hen is een groot aantal personen dat tot het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) heeft behoord. Overeenkomstig het voorstel van minister Rietkerk is besloten aan gezinnen en alleenstaanden die behoren tot de groep personen die in 1951 of 1952 in groepsverband, door de zorg van de Nederlandse regering naar Nederland zijn overgebracht en nadien vielen onder de zorg van het Commissariaat Ambonezenzorg (CAZ), recht te geven op een jaarlijkse uitkering van f 2.000,-. Aan de uitkering is bovendien een penning verbonden. De penning wordt alleen uitgereikt aan degenen die er nadrukkelijk prijs op stellen deze te ontvangen.

Op 25 november 1986 is deze penning tijdens een officiële bijeenkomst ter

gelegenheid van het 35-jarig verblijf van de Molukse bevolkingsgroep in Nederland, in de Ridderzaal tot 'Rietkerk-penning' gedoopt. Tijdens deze bijeenkomst spreekt ing. P.J. Tatipikalawan, hoofdbestuurslid van de Badan Persatuan: 'Een deel van die jonge Molukkers van toen bevindt zich hier vandaag in de Ridderzaal. Zij zijn oud geworden, vooral na al het leed de afgelopen 35 jaar ervaren. Zij waren al die tijd op zoek naar die echte Nederlandse vriend. Zij hadden hem vandaag kunnen vinden, ware hij niet eerder heengegaan. Die vriend was wijlen minister Rietkerk, van Binnenlandse Zaken, van het eerste kabinet-Lubbers. Hij had de noden van deze Molukkers begrepen en zich er hard voor gemaakt om deze te lenigen'.

Een mooier huldebetoon is nauwelijks denkbaar.

Rietkerk overlijdt in het ambt

De 58-jarige Rietkerk is op 20 februari 1986 in zijn werkkamer op het ministerie van Binnenlandse Zaken aan een hartstilstand overleden. Het is aannemelijk dat hij zou hebben bedankt voor de tweede periode als minister van Binnenlandse Zaken. Hij zou mogelijk lid geworden zijn van de Raad van State. Een voor hem uitermate geschikte functie.

Het heeft niet zo mogen zijn.

Indrukken van anderen

Tenslotte geef ik een aantal indrukken en karakteromschrijvingen van anderen over de persoon en het werk van Rietkerk. Indrukken op verschillende momenten opgedaan en uitgesproken.

Reny Dijkman in *Vrijheid en Democratie* van 19 december 1977: 'Vriend en vijand kennen hem als een deskundig, evenwichtig, sociaal voelend en vooral een tolerant man. Verdraagzaamheid is bij Rietkerk tot hoofddeugd verheven en godsdienstige intolerantie is hem dan ook een gruwel'.

In *Vrijheid en Democratie* van 24 maart 1981: 'Rietkerk is een uiterst integer mens. Een rustig onderhandelaar. Het vuur zit bij hem van binnen. Zijn speeches als eerste politieke woordvoerder staan bekend vanwege visie, concreetheid en duidelijkheid. Hij speelt niet op de mensen, maar houdt de feiten aan'.

En, tenslotte, in *Vrijheid en Democratie* op 20 december 1983: 'Koos Rietkerk is een van de pilaren waar de eenheid van de vvd - waarop men in andere partijen zo jaloers is - op rust. Dat vraagt meer dan het wegcijferen van zichzelf. Dat vereist ook een heel grote politieke kennis; het aanvoelen van de ademhaling van de partij'.

H.J.L. Vonhoff noemt in een necrologie Rietkerk een 'markant liberaal'. Meer markant dan opvallend. Koos Rietkerk was een vasthoudend man, in

menig opzicht gekenmerkt door een oer-Hollands calvinistische achtergrond die, ook al had hij daarmee formeel gebroken, toch zijn wezen onmiskenbaar heeft gestempeld'. (NRC Handelsblad, 21 februari 1986.)

Als de Tweede Kamer stilstaat bij het overlijden van Rietkerk, zegt voorzitter Dolman: 'Bescheidenheid en hardnekkigheid waren de krachtbronnen van Rietkerk'. 'Men moest zich niet laten misleiden door de sceptische blik uit de achterste bank, de betrekkelijke zwijgzaamheid, de droge voordracht. Koos Rietkerk wist precies wat hij wilde'. 'Hij had zich voorgenomen het over enkele maanden wat kalmer aan te doen'. Bij dezelfde gelegenheid zegt minister-president Lubbers: 'Hij hield niet van vlug-vlug. Hij probeerde weerwerk te bieden tegen vluchtigheid en de waan van de dag'.

Ook in de Eerste Kamer wordt Rietkerk herdacht. Voorzitter Steenkamp: 'In de laatste dagen is veel over hem geschreven. Vrijwel alle kwalificaties zijn positief: hardwerkend, trouw, eerlijk, tolerant, gematigd, rechtschapen, solide en ga zo maar door. De enige toevoeging die wat anders klinkt, is: stug. Ja, maar achter dat harnas verborg zich een diepe interesse in en medegevoel met mensen'¹⁶.

De politieke leiding van de vvd (toen Nijpels, Van Aardenne, Zoutendijk en Kamminga) betitelt Rietkerk na zijn overlijden als 'de concertmeester van de vvd'. 'Steeds weer kreeg hij die ondankbare trait d'union-functie te vervullen. Juist dat maakt hem onmisbaar plus zijn grote inzet voor zijn medespelers'. (Vrijheid en Democratie, 4 maart 1986.)

'Rietkerk, een integer man' is de kop van het hoofdredactionele commentaar in NRC Handelsblad van 21 februari 1986, bij het overlijden van minister Rietkerk. 'Een bewindsman die vooral de afgelopen jaren gelegenheid vond om aan te tonen, dat er tussen persoonlijke zachtaardigheid en politieke zachtzinnigheid een heel verschil kan bestaan'.

Meniggen moet het met minder doen.

De stille kracht

De betekenis van de persoon en het werk van Rietkerk binnen en buiten de vvd is volgens mij het meest treffend aangeduid door Dr. Ir. J.J.C. Voorhoeve. In zijn Hollands Dagboek van NRC Handelsblad (20 september 1986) maakt Voorhoeve over Rietkerk de opmerking: 'We missen zijn stille kracht in de vvd'.

Het is deze opmerking, waarbij ik in de titel aansluit. Rietkerk deed zijn werk met kracht en overtuiging, speelde een belangrijke rol binnen het Nederlandse liberalisme en de vvd. Maar hij deed dat zonder zichzelf te zoeken en het liefst op de achtergrond, in betrekkelijke stilte. Dat maakte Rietkerk voor mij ten voeten uit de stille kracht.

1. Rietkerk in 1966: 'Wat mij . . . in de politiek aantrekt is de dialoog met andersdenkenden', *Liberaal Reveil* no. 2/1966, p. 61, 'Meer evenwicht in de sociale politiek'.
2. Typerend voor Rietkerks onverzettelijke karakter was de tevergeefse poging van hem tijdens zijn ministerschap om drastisch te bezuinigen op de wetenschappelijke bureaus van de politieke partijen. Hij maakt zich daarmee niet populair. Ook niet bij de eigen Prof. Mr. B.M. Teldersstichting. Ondanks dit en het feit dat hij zo nauw betrokken was bij het werk van laatstgenoemde instelling, vond hij principieel dat wetenschappelijke bureaus zichzelf moesten bedruipen. Zelf gelden moesten genereren, dat het geen overheidstaak was en dat ja eigenlijk ook hier de soevereiniteit in eigen kring zou moeten gelden. En dat telde voor Rietkerk. Niets anders.

Enige publicaties van Rietkerk:

- 'Beheersing van de overheidsuitgaven', geschrift 41 van de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting, 's-Gravenhage, mei 1981 (samen met Dr. R.W. de Korte), hoofdstuk 5, 'Beheersing van de Uitgaven voor Sociale Zekerheid'; 'Beleid kabinet-Van Agt wezenlijk verschillend van dat van het kabinet-Den Uyl', *Civis Mundi*, jrg. 20, 1981; 'Samen aan 't werk', sociaal-economische aspecten van het vvd-verkiezingsprogramma, *Economisch Statistische Berichten*, 6 mei 1981. In *Liberaal Reveil*: 8/1964, 'Sociaal minimum'; 'Enige indrukken uit Joegoslavië' 1/1970; 'De marges blijven smal', 3/1975 en 'Een nieuw perspectief' 3/1978; In de vorm van een interview: *Modern liberalisme heeft een taak* 5/1972. *Sociaal Maandblad Arbeid*: 'Sociale verzekering en eigen verantwoordelijkheid' (1968, p. 159 e.v.) en 'Ontwikkelingen in en rondom de sociale verzekering' (1969, p. 802 e.v.).
3. *Handelingen II 1970-1971*, pp. 2601-2604, 2616-2617, 2619, 2637, 2642-2643, 2648-2650 en 2778-2779.
  4. Zie brief d.d. 27 februari 1984 (Bijl. Hand. II 1983-1984, 17299 nr. 3) van minister Rietkerk aan de voorzitter van de Tweede Kamer en het verslag van de Nationale Ombudsman 1986 (Bijl. Hand. II 1986-1987, nrs. 1-2, p. 66).
  5. *Vrijheid en Democratie*, 22 augustus 1971.
  6. In zijn boek 'Jaap Boersma, wat ik nog zeggen wilde' (Sijthoff, Amsterdam 1985) noemt Boersma Rietkerk de werkgeverssecretaris die als 'waakhond' aan hem wordt toegevoegd. Elders worden de twee heren 'een paar apart' en 'een heel onverwacht duo' genoemd. Boersma heeft in die tijd een voorkeur voor mevrouw Van Leeuwen als zijn staatssecretaris. Zij is van zijn politieke kleur, deskundig en bovendien goed met

- hem bevriend. Dat de keuze uiteindelijk op Rietkerk valt, is voor hem echter niet onoverkomelijk. Boersma zelf suggereert aan Geertsema Rietkerk als enig denkbare liberale kandidaat.
7. *Vrijheid en Democratie*, 20 oktober 1981.
  8. Ik heb het bijvoorbeeld niet kunnen aantreffen in 'Storm rond partij en parlement, de politieke jaren 1970-'71-'72' van D. Houwaart, *Semper Agendo BV* 1973, Apeldoorn; 'Wiegelarijen rondom een crisis' van D. Houwaart, 1972; noch in 'Kabinetsformaties 1959-1973' van Dr. R.F. Maas, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1982.
  9. De redevoering is te vinden in *Handelingen II 1977-1978*, pp. 374-383, bovendien is zij gedeeltelijk afgedrukt in *Vrijheid en Democratie*.
  10. J.M. Bik, 'Rietkerk zorgt voor interessante confrontatie', *NRC Handelsblad*, 17 januari 1978. Voorzover ik heb kunnen nagaan, geeft Den Uyl Rietkerk gelijk de eerste keer toe in 'Het kabinet tussen de tijden', *Civis Mundi*, jrg. 20, 1981, p. 2 ('En Rietkerk had meer gelijk dan hij verdiende . . .'). Het is jammer dat de vvd niet meer met de door Rietkerk uitgezette ideologische lijnen heeft gedaan. Zie ook het boek 'Vrij opwindend', Jules Maaten en Jan van Zanen, Centerboek, Weesp 1987, pp. 19 en 138.
  11. Interview J.J.C. Voorhoeve in *De Telegraaf* van 18 april 1987. p. 21.
  12. Uit rede van Rietkerk tijdens de Algemene Ledenvergadering van de vvd op 20 april 1979 in Breda.
  13. Interview H.H. Jacobse in *Driemaster*, 38 (1986) 7, p. 16.
  14. *Elseviers Magazine* van 26 november 1983 (Jouke Mulder) en dat van 14 februari 1987 (Joost de Haas).
  15. Uit: 'Fragmenten uit de geschiedenis van Binnenlandse Zaken, deel 2, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1986, p. 62. Rietkerk werd voor zijn bijdrage aan dit boek tien dagen voor zijn overlijden geïnterviewd.
  16. Vonhoff, H.J.L., *NRC Handelsblad*, 21 februari 1986; D. Dolman, *Hand. II 1985-1986*, pp. 3607-3608; R.F.M. Lubbers, *Hand. II 1985-1986*, pp. 3608-3609 en P. Steenkamp, *Hand. I 1985-1986*, p. 627.